

Teeltmuren, bouwsteen voor tuinbouw en plezier

FRANK STROEKEN

Rond fruitmuren of teeltmuren zijn er twee verhalen te vertellen. Het ene verhaal gaat over de fruitmuur van welgestelde stedelingen die in de 17e en 18e eeuw met groot enthousiasme appels en peren kweekten tegen hun muren. Het andere gaat over tuinders, eenvoudige lieden met gegroefde vingers, die in de 18e en 19e eeuw gebruik maakten van muren om meer en betere druiven te telen. Deze verhalen raken elkaar. Er is niet veel over het verband tussen deze verhalen bekend, maar hieronder schets ik hoe het wellicht gegaan is.¹ Na het schetsen van een historische lijn, trek ik deze door tot in 21e eeuw. Kan de teeltmuur ons nog inspireren? Als landschapsarchitect permitteer ik me daarbij enkele gedachtesprongen.

HOBBY MET GROENE VINGERS

U kent vast wel enkele fruitmuren of slangemuren die in fraaie tuinen van landgoederen staan zoals Slot Zuilen, Beeckestein of Clingendael. Vele muren zijn er nog, sommigen zijn gerestaureerd. Soms hebben ze nog de functie van 300 jaar geleden: een behaaglijke en relatief warme groeiplaats voor diverse vruchten. Opvallend veel van deze muren zijn gebouwd in de eerste helft van de 18e eeuw, een aanzienlijk aantal ontstond rond 1730. Vaak groeide het fruit tegen de binnenzijde van de muur, als versiering binnen de tuin. Soms groeide het ook tegen de buitenzijde, in het zicht van vele voorbijgangers, zoals in Rijnhuizen, langs de Vaartsche Rijn.² De spectaculairste fruitmuren die ik ken staan in de paleistuin Sanssouci in Potsdam. Hier werden in 1745 in opdracht van Frederik de Grote acht terrassen gebouwd met druivenmuren en vijgenkasjes, in een fraaie monumentale opstelling. Zowel esthetisch als teelt-technisch ontstond hier een bijzondere tuin. Het kweken van fruit, met kostbare muren was in die tijd niet alleen een hobby op landgoederen. In de steden woonden veel gegoede burgers die in hun tuinen lei-fruit kweekten. Met de meest vernuftige snoeitechnieken

kweekten deze hobbyisten appel- en perenbomen in prachtige patronen tegen de tuilmuren. Kuitert deed onderzoek en spreekt van een ware rage, die tientallen jaren heeft geduurd onder welgestelde stadsburgers in de 17e en 18e eeuw. Halverwege de 18e eeuw stopte deze rage ineens op onverklaarbare wijze (Kuitert, 1994).

NOESTE ARBEID LANGS MUREN

Plattegronden van Nederlandse steden tonen een fraai beeld van voedselteelt in de 17e en 18e eeuw. Groentenvelden en boomgaarden net buiten de stadsgracht zorgden voor het noodzakelijke verse voedsel in de steden. Warmoezeniers verdienden hier hun brood. Ze gebruikten mest van stedelingen en ze mochten, soms vrijgesteld van tolheffing, hun verse producten in de stad verkopen. Hoe innovatief waren deze tuinders? Dit is moeilijk te zeggen maar ze moeten om zich heen de voordelen van kostbare fruitmuren hebben gezien. Het Utrechts Archief bezit een tekening van de Warmoezeniersshof Gravenhof uit 1760. Op de vlotte schets zien we twee mannen aan het werk met hun handen bij de grond. In hun tuin staan twee houten wanden, die gebruikt konden worden voor voedselteelt. Dit sluit

S's-Gravenhof (22 augustus 1760), D. van der Burg. Pen en penseel in grijs (bron: Het Utrechts Archief).

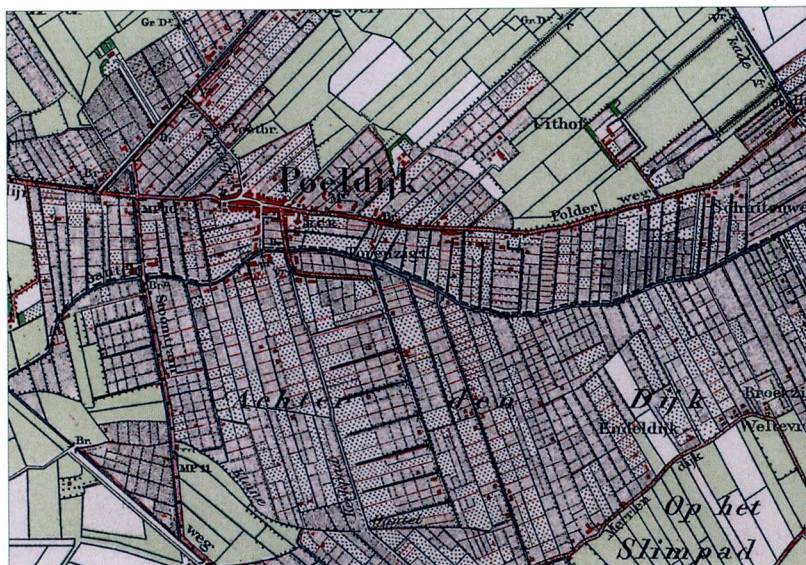
aan bij het gegeven uit het Westland dat in de tweede helft van de 18e eeuw voor het eerst houten teeltmuren werden toegepast. Hiermee begon de intensieve tuinbouw. In de 19e eeuw gingen tuinders over op stenen muren. Van de houten muren zijn mij geen restanten bekend. Zou hier een innovatie over zijn gegaan van voornamen burgers op tuinders? Ik vermoed het. Gravenhof was niet de enige plek met teeltmuren. Er waren er meer en notabelen zullen tijdens hun reizen gezien hebben dat het laten begroeien van muren een activiteit werd van warmoezeniers die er hun brood mee verdienden. Dit had zijn weerslag op de notabelen en welgestelde burgers die zich bezighielden met siersnoei en leifruit. Hun enthousiasme om hiermee bezig te zijn verdween vermoedelijk toen fruitteelt tegen wanden een volkse bezigheid werd.

LANDSCHAP VAN MUREN

Het bouwen van muren ging hand in hand met een steeds intensievere tuinbouw. Rond 1830 ontstond in het Westland een specialisatie

in druiventeelt door een onstuitbare vraag naar druiven uit Londen. Steeds meer telers gingen druiven telen en bouwden hiervoor teeltmuren. Stenen muren werden een deel van het landschap rond dorpen als Naaldwijk, Poeldijk en Monster. In 1880 wordt in het Westland 180.000 meter muur vermeld. In de loop van de 19e eeuw werd er glas tegen de muren geplaatst, waarmee de groeiomstandigheden nog meer konden worden gestuurd. Rond de eeuwwisseling naar de 20e eeuw werd de functie van de muren overgenomen door de eerste kassen. Het standaardtype Venlokas ontstond in 1928 (Stroeken, 2011). Met een uitgekende draagconstructie van hout en staal, werden de stenen muren overbodig. Tot ver in de 20e eeuw zijn de muren in het Westland echter zichtbaar gebleven. Op dit moment resteren er niet veel. Enkele muren zijn beschermd waaronder de muur langs de Poeldijkseweg in Wateringen waarvan het behoud op dit moment wordt onderzocht (Tijdschrift van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2014-1).

S Fruitmuren (rood) in Poeldijk, eind 19e eeuw. Op deze uitsnede is in rood meer dan 20 kilometer muur te zien, overwegend in oostwest richting (Topografische kaart, 1904).

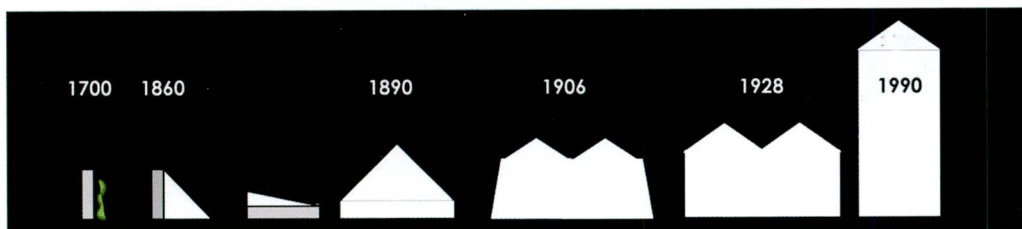

HET TUINBOUW LANDSCHAP NU

Wie nu door het Westland rijdt kan zich de beslotenheid van 1880 misschien voorstellen. Maar het beeld is sterk veranderd. Een imposant landschap van steen en fruit werd in de 20e eeuw een landschap van glas waarachter je tomaten, komkommers en vele bloemen kon zien groeien. En waar je mensen zag werken. In de afgelopen decennia zijn veel producten achter dichte kunststofgevels verdwenen. Vaak vanwege energiebesparing maar ook, zoals een tuinder me vertelde, vanwege de inkiijk. Een andere voortdurende verandering gaat over de afmetingen in de glastuinbouw. In de jaren 1960 waren er glazen kasjes van 0,25 hectare en 3 meter hoogte. In de jaren 1980 waren het kassen van 2 hectare en 4 à 5 meter hoogte. En nu zijn er – naast veel oud glas – nieuwe kas-

sen met een oppervlak van 50 hectare en een hoogte van 9 meter.

De verandering van afmetingen, vorm en materialen verleidt tot bespiegelingen waarbij de teeltmuur kan inspireren. Beste tuinbouwers! U verbouwt mooie en smakelijke producten in een traditie van Frederik de Grote en vele warmoezeniers en tuinders die u voorgingen. Laat ons alstublieft dat smakelijke en welriekende groen zien, door een smetteloze glazen gevel. U krijgt dan ook dat zonlicht waar u zo van houdt. Echter, wilt u die zijgevel toch echt dicht maken? Laat u ook dan eens inspireren door uw voorgangers. Toon ons, voorbijgangers, geen goedkoop plastic maar maak er iets moois van. Misschien met baksteen. Uw voorgangers vonden het een duur materiaal maar als zij het konden, kunt u het ook.

S Ontwikkeling van teeltmuur naar glastuinbouw (bron: Mooi Glaslandschap, 2011).

De Slangenmuur van Huis te Manpad in Heemstede is 209 meter lang. De bochten van de slingerende muur bieden beschutting aan kwetsbare leibomen, van inmiddels oude en zeldzame fruitrassen (foto: Wikipedia).

Fruit walls, contributing to horticulture and pleasure

This article offers a short history of fruit walls in the Netherlands. Fruit walls were first constructed on estates and in urban gardens owned by the wealthy. From 1700 to 1750 many nice fruit walls were built. At that time, it was really fashionable for wealthy citizens to use fruit walls for gardening. A little later, market gardeners adopted the same techniques, using wooden walls at first, replaced later, at the beginning of the 19th century, by stone walls. The landscape in the Westland was dominated by those stone walls during the 19th and part of the 20th century. With the development of horticulture at the rural outskirts of towns, urban gardening with the use of fruit walls lost its attractiveness for wealthy citizens. Horticulture with the use of stone walls developed into large-scale glasshouses in various regions in the Netherlands. For many years one could look in those glasshouses and easily see the

vegetables and flowers. Nowadays, the facades of glasshouses are often non-transparent. Wouldn't that be a reason for future use of these facades as fruit walls?

NOTEN

1. Eerder beschreef ik dit in het boek 'Vlaaien op de Neude, 2000 jaar stadslandbouw en voedsellandschap in Utrecht'.
2. Zichtbaar op een tekening uit 1744, van het Utrechts Archief.

LITERATUUR

- STROEKEN, F. (2012). Vlaaien op de Neude. 2000 jaar stadslandbouw en voedsellandschap in Utrecht. Terra Incognita, Utrecht.
- STROEKEN, F. (2011). Mooi Glaslandschap. Inspiratieboek voor ruimtelijke kwaliteit van glastuinbouw. Blauwdruk, Wageningen.
- KUITERT, W. (1993). Geschiedenis van het Leifruit in de Lage Landen. Z.pl.